

Współpraca Antonio Raimondiego (1824–1890) z polskimi przyrodnikami i inżynierami w Peru

Radosław Tarkowski¹

Cooperation of Antonio Raimondi (1824–1890) with the Polish naturalists and engineers. Prz. Geol., 64: 93–100.

Abstract. The paper presents the achievements and results of nature research conducted with the participation of Poles (engineers and natural scientists) in Peru in the 19th century. The naturalists worked with Antonio Raimondi (1824–1890), an outstanding organizer of scientific research in Peru. It has been found that the contribution of Poles to the knowledge of nature (flora and fauna, geography, geology) is much greater than previously thought. This contribution has not been duly studied, appreciated and disseminated in Poland and in South America. The conclusion is that this issue is worthy of wider investigation by an interdisciplinary team of scientists.

Keywords: Poles in Peru, Raimondi, 19th century, natural sciences, natural scientific collections

Ameryka Południowa to kontynent, na którym w XIX w. działała liczna grupa Polaków. Zaznaczyli oni swoją obecność w wielu dziedzinach życia gospodarczego oraz społeczno-politycznego i kulturowego, pracowali m.in. jako inżynierowie, przyrodnicy, geolodzy, technicy, architekci, lekarze, nauczyciele. Po upadku powstania listopadowego do Ameryki Południowej przybyli: Ignacy Domeyko – geolog, mineralog, inżynier górnictwa, wieloletni rektor Universidad de Chile; Ernest Malinowski – bohater obrony portu Callao w Peru, projektant Centralnej Kolei Transandyjskiej; Józef Warszawski – przyrodnik, uczestnik ekspedycji naukowych do Ameryki Środkowej i Południowej w latach 1845–1853. Fiasko powstania styczniowego przyczyniło się do dalszej emigracji Polaków. Uciekając przed prześladowaniami politycznymi, szukając dla siebie możliwości pracy lub lepszej egzystencji, opuszczali oni kraj ojczysty. Część emigrantów znalazła drugą ojczyznę w Ameryce Południowej, również w Peru. Wielu z nich odniosło sukcesy, a ich nazwiska są wspominane do dzisiaj. Mimo że na temat działalności polskich inżynierów w Peru w XIX w. dostępna jest liczna literatura, to niewiele wiadomo na temat relacji Antonio Raimondiego, jednego z najwybitniejszych XIX-wiecznych badaczy Ameryki Południowej, z Polakami przebywającymi w tym kraju.

Celem prezentowanego artykułu jest przybliżenie związków Raimondiego z Polakami osiadłymi w Peru oraz naświetlenie ich wkładu w badania przyrodnicze tego regionu w drugiej połowie XIX w.

Wśród współpracowników Antonio Raimondiego (1824–1890) polscy przyrodnicy i inżynierowie stanowili jedną z najliczniejszych grup. Chociaż zasługi polskich inżynierów dla rozwoju nauki i techniki w Peru w XIX w. były już wspominane zarówno w Polsce, jak i w Peru, to pomijając ostatnio opublikowaną monografię Konstantego Jelskiego (Tarkowski, 2011), ciągle niewiele wiadomo o powiązaniach Raimondiego z naszymi rodakami, a szczególnie na temat udziału Polaków w opisie fauny i flory, sporządzaniu map, rozpoznaniu geologii i geografii tego

kraju. Należy podkreślić, że nawet w monografiach historycznych i słownikach poświęconych Polakom w Ameryce Południowej (Dembicz & Smolana, 1993; Kula, 1972; Kochanek, 1979; Orłowski, 1992; Paradowska, 1977, 1984) na temat Raimondiego możemy znaleźć zaledwie kilka zdań.

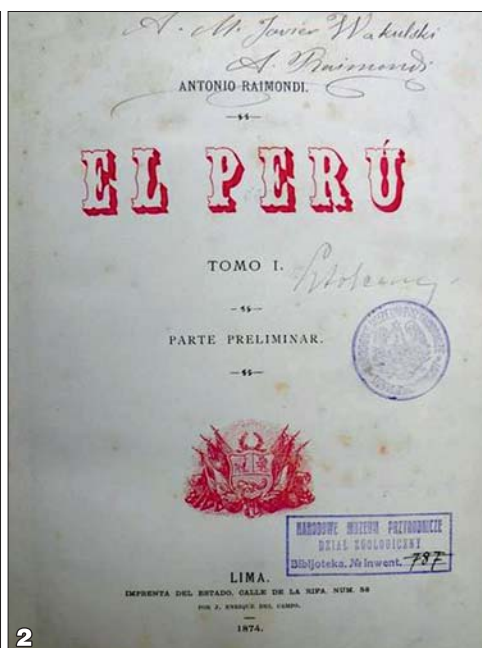
Antonio Raimondi (ryc. 1) geograf, chemik i botanik, geolog należy do czołowych XIX-wiecznych uczonych związanych z Ameryką Południową. Z rodzinnych Włoch w 1850 r. przybył do Peru, gdzie spędził resztę życia (Broggi, 1926; Villacorta, 2010). Celem jego badań był jak najdokładniejszy opis przyrody, w szczególności bogactw naturalnych tego kraju, który przed przyjazdem Raimondiego pozostawał praktycznie nieznanym. Owocem jego 40-letnich prac, obejmujących setki zorganizowanych wypraw i wycieczek, jest wielotomowe dzieło „El Peru” (Raimondi, 1874–1913), pierwszy nowoczesny opis geograficzny i geologiczny Peru, nadal najpełniejszy opis przyrody tego regionu (ryc. 2). Monograficzne opracowanie tego autora stanowiło przełom dla historii nauki w Ameryce Południowej. Wcześniejsze wyprawy naukowe Aleksandra Humboldta, Karola Darwina i innych, w pierwszej połowie XIX w., miały na celu zebranie wszelkiego rodzaju okazów, sporządzenie na miejscu opisów, żeby po powrocie do Europy opracować i opublikować rezultaty badań w postaci relacji z podróży. Raimondi osiadł w Ameryce Południowej na wiele lat, zorganizował tam sieć współpracowników oraz rozwinął wiele instytucji naukowych. Po raz pierwszy w historii kontynent ten był badany nie przez podróżników, misjonarzy czy urzędników kolonialnych, lecz przez profesjonalnych naukowców i inżynierów, którzy byli na służbie rządu peruwiańskiego (Daszkiewicz & Tarkowski, 2007a, b).

W otoczeniu Raimondiego w Peru przebywało i pracowało wielu polskich emigrantów. Uchodźcy polityczni z okupowanej przez zaborców Polski, często wysoko wykwalifikowani inżynierowie i naukowcy, najpierw trafiali do Francji. Tutaj pozbawieni perspektyw znalezienia

¹ Instytut Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią PAN w Krakowie; tarkowski@min-pan.krakow.pl.

1

2

3

4

5

Ryc. 1. Pomnik A. Raimondiego w Limie w dzielnicy Barranco na placu jego imienia

Ryc. 2. „El Peru” (1874–1913) dzieło A. Raimondiego – pierwszy nowoczesny opis geografii i przyrody Peru

Ryc. 3. Płaskorzeźba E. Malinowskiego (1818–1899) na dworcu kolejowym Desamparados w Limie upamiętniająca projektanta tej linii kolejowej. Poniżej zapisano: „Ernesto Malinowski, 1818–1899, polski inżynier, bohater w obronie Callao w 1866 r., konstruktor Centralnej Kolejii Transandyjskiej”. Ryc. 1–3 fot. R. Tarkowski

Ryc. 4. Kolej Transandyjska zaprojektowana przez E. Malinowskiego. Widoczny most na wysokości 3500 m.n.p.m.

Ryc. 5. Pomnik E. Malinowskiego na przełęczy Ticlio (4818 m.n.p.m.), najwyższym punkcie Kolei Transandyjskiej, z odlaną z brązu podobizną E. Malinowskiego, projektu rzeźbiarza prof. Gustawa Zemły. Został on wykonany w Polsce z granitu strzegomskiego; surowością nawiązuje do stylu budowli indiańskich. Poniżej godła polskiego i peruwiańskiego umieszczono dwujęzyczny napis: „Ernest Malinowski 1818–1899. Inżynier polski, patriota peruwiański, bohater obrony Callao 1866, budowniczy Centralnej Kolei Transandyjskiej”. Ryc. 4–5 fot. K. Goluchowska Dunin-Borkowska

zatrudnienia odpowiadającego ich kwalifikacjom, decydowali się na dalszą podróż za ocean. Władze peruwiańskie rozumiały konieczność przyrodniczego zbadania kraju oraz celowość sprowadzenia dobrze wykształconej kadry naukowo-technicznej (Daszkiewicz & Tarkowski, 2007b; Deustua, 1986).

Nasza dotychczasowa wiedza na temat współpracy Raimondiego z Polakami przebywającymi w Peru opiera

się na nielicznych publikacjach. Dowiadujemy się o nich m.in. z listu wysłanego z Limy 15 lipca 1874 r. przez Edwarda Habicha do Ignacego Domeyki (Daszkiewicz & Tarkowski, 2007a). Wymienione są w nim następujące nazwiska: Ernest Malinowski – naczelny inżynier przedsiębiorstwa kolei żelaznych (ryc. 3); Edward Habich – inżynier rządowy, członek Junta Central des ingénieurs; Tadeusz Stryjeński – architekt w służbie rządowej; grupa

Ryc. 6. Popiersie E. Habicha przed Universidad Nacional de Ingenieria w Limie. Na pomniku napis: „Hóld Szkoły Inżynierii dla jej Dyrektora, założyciela, inżyniera pana Eduardo Habicha, w setną rocznicę urodzin, 1835–1935”

inżynierów w służbie rządowej – Władysław Folkierski, Aleksander Babiński, Ksawery Wakulski, Władysław Kluger oraz Konstanty Jelski – naturalista, pracownik Raimondiego. Polonia peruwiańska, o której wspomina Jelski (Tarkowski, 2011; Tarkowski & Goluchowska, 2013) była nieliczna, należała do niej grupa polskich inżynierów i naukowców, którzy przebywali głównie w Limie. W większości wykształceni we Francji, w drugiej połowie XIX w., odegrali oni decydującą rolę w technicznym rozwoju Republiki Peruwiańskiej. To im Peru zawdzięcza, m.in. obronę Callao w trakcie wojny z Chile w 1866 r., projekt i realizację kolei łączącej Pacyfik z Andami (ryc. 4 i 5), budowę dróg, badania geologiczne, organizację i kierowanie pierwszą uczelnią techniczną (Szkoła Górnicza, a następnie Universidad Nacional de Ingenieria) itd.

Kolejne nazwiska Polaków związanych z Jelskim oraz pośrednio z Raimondim wymienia Tarkowski (2011): Aleksander Miecznikowski, inżynier Marokoczański, Karol Kwiet, Edward Klec, Bujnicki, Leonard zwany „Oddziaływaczem”, Orłowski, Postępski, Leonard Frenkel (imiona części z nich pozostają do dzisiaj nieznane) i inni. Lista ta jest o tyle istotna, że część z tych osób nie była dotychczas wspomniana w słownikach i biografiiach Polaków przebywających w Peru w opisywanym okresie. Z korespondencji Jelskiego (Tarkowski, 2011) dowiadujemy się również szczegółów o polonii peruwiańskiej. Z inżynierem Marokoczańskim, który w Peru większość czasu spędzał w terenie, Jelski prowadził dyskusje o geologii czy kopalniach. O Karolu Kwiecie wiemy, że preparował zwierzęta dla Jelskiego, a przed przyjazdem do Peru w

Ryc. 7. Grób E. Habicha w Limie na cmentarzu Presbítero Maestro

Ryc. 8. Pomnik poświęcony założycielom Szkoły Inżynierów (dziś Universidad Nacional de Ingenieria) w Limie – w dzielnicy Jesús María, w Parque Polonia, postawiony w 1935 r. W centrum popiersie E. Habicha, po bokach na tablicach z brązu: A. Babiński, W. Folkierski, X. Wakulski i W. Kluger. Dzieło francuskiego rzeźbiarza Carlosa Libero Valente Perróna, zbudowano go z marmuru włoskiego i peruwiańskiego. Z prawej strony u dołu napis: „Ku chwale Polakom w Peru”. Ryc. 6–8 fot. R. Tarkowski

Europie produkował cygara i handlował cykorią. Leonard „Oddziaływacz” prowadził w Limie aptekę. Orłowski – przez Malinowskiego sprowadzony na stanowisko górnik do Chile, pomagał Estrabeanowi (administratorowi Chile) w prowadzeniu jego przedsiębiorstwa.

Przybyły do Peru w 1852 r. Ernest Malinowski (1818–1899) był świadkiem na ślubie Raimondiego, bliskim przyjacielem rodziny, towarzyszył mu w trudnych momentach życia. Właśnie polski inżynier, twórca Kolei Transandyjskiej, był jednym z inicjatorów, a zarazem członkiem rządowej komisji zabezpieczającej i badającej spuściznę Raimondiego. Odbił trzy wyprawy naukowe w głąb kraju, zaprojektował najwyższej położoną na świecie linię kolejową, przyczynił się do obrony portu Callao i zadania klęski Hiszpanom, wykładał w Limie na politechnice, był kierownikiem katedry topografii (Daszkiewicz & Tarkowski, 2007a,b, 2011; Słabczyński & Słabczyński, 1992). Jak wynika z „Dziennika” Jelskiego (Tarkowski, 2011) Malinowski cieszył się największą estymą i poważaniem wśród polonii peruwiańskiej. Został pochowany na cmentarzu Presbítero Maestro w Limie.

Bliskim przyjacielem i współpracownikiem włoskiego przyrodnika był również Edward Habich (1835–1909) –

Ryc. 9–12. Popiersia umieszczone na pomniku poświęconym polskim inżynierom założycielom Szkoły Inżynierów w Limie – dzielnica Jesús María w Parque Polonia. 9 – A. Babiński (1823–1899); 10 – W. Folkierski (1842–1904); 11 – X. Wakulski (1843–1925); 12 – W. Kluger (1849–1984). Ryc. 9–12 fot. R. Tarkowski

polski inżynier i matematyk. Habichowi poświęcono wiele prac zarówno w Polsce, jak i w Peru. Należy wspomnieć wydaną w 90. rocznicę jego śmierci monografię (Lopez Soria, 1999a), czy też liczne strony poświęcone mu w kilkakrotnie wznawianym, trzytomowym opracowaniu historii Universidad Nacional de Ingenieria (Lopez Soria, 1999b). Jako założyciel i dyrektor najpierw Szkoły Górniczej, a następnie Universidad Nacional de Ingenieria (ryc. 6–8) Habich wspierał i współfinansował badania Raimondiego, a jako twórca i redaktor „Anales de Construcciones Civiles y de minas del Peru” publikował ich rezultaty. Był organizatorem życia naukowego w Peru, założycielem pierwszej w Limie i Ameryce Łacińskiej politechniki. W Peru powołał do życia szereg towarzystw naukowych, sprowadził z Francji grupę polskich inżynierów – A. Babińskiego, W. Folkierskiego, W. Klugera, T. Stryjeńskiego, K. Wakulskiego (Daszkiewicz & Tarkowski, 2007a,b; Słabczyński & Słabczyński, 1992; Lopez Soria, 1986; Paradowska, 1977) (ryc. 9–12). Współpracownikiem Malinowskiego przy budowie linii kolejowej przez Andy i drogi z Callao do Limy oraz Jelskiego w badaniach przyrodniczych był inżynier Aleksander Miecznikowski (1836–1873) (W. Słabczyński & T. Słabczyński, 1992; Tarkowski, 2011).

Niewiele było dotychczas wiadomo na temat współpracy Polaków przebywających w Peru z Ignacym Domeyko, który gościł Habicha w Santiago de Chile. Korespondencja Habicha do Domeyki ze zbiorów Biblioteki Polskiej w Paryżu jest interesującym świadectwem bardzo intensywnej wymiany prac i dokumentacji naukowych pomiędzy polskimi emigrantami osiadłymi w różnych krajach. Nazwisko Raimondiego pojawia się kilkakrotnie w listach Habicha, który ukazuje w nich sytuację i losy polskich inżynierów w Peru. Rozległość kontaktów pomiędzy tymi uczonymi pozwala przypuszczać, że korespondencja przechowywana zarówno na Uniwersytecie w Santiago, jak i w Muzeum Raimondiego w Limie, nie jest kompletna.

Wiadomo, że Raimondi przysyłał Domeyce nie tylko publikacje, ale też okazy, a nawet kolekcje mineralogiczne i geologiczne (Ryn, 2002). W Muzeum Raimondiego w Limie zachowały się jedynie dwa listy Domeyki. Pierwszy z nich datowany na 12 czerwca 1875 r. i napisany na papierze z oficjalnym nagłówkiem Uniwersytetu w Chile, zawiadamia Raimondiego o nadaniu mu tytułu korespondenta uniwersytetu. Ten zaszczytny tytuł Raimondi zawdzięczał zapewne staraniom Domeyki. Muzeum przechowuje również odpis podziękowania, jakie włoski przyrodnik przesłał na ręce Domeyki. Drugi list to prośba Domeyki żeby Raimondi pomógł w badaniach naukowych znanemu amerykańskiemu geologowi Henry’emu Marion Howe (Daszkiewicz & Tarkowski, 2007a).

Aleksander Babiński (1823–1899) dotarł do Peru w 1874 r., w grupie inżynierów zorganizowanej przez Habicha (Bratkowski, 1975; Daszkiewicz & Tarkowski, 2007b; Orłowski, 1984; Paradowska, 1977; Słabczyński & Słabczyński, 1992) (ryc. 8–9). Pozostając na służbie rządu peruwiańskiego, przez dwanaście lat pracował jako inżynier górnictwa. Do Europy powrócił w 1887 r. Pomimo tego, że spośród polskich inżynierów to właśnie Babiński odegrał prawdopodobnie największą rolę dla geologicznego poznania Peru, o jego działalności wiadomo niewiele. Przez cały okres pobytu w tym kraju wizytował on i opisywał kopalnie, przygotowywał także mapy. Niestety, w archiwach Muzeum Raimondiego w Limie nie zachował się żaden rękopiśmienny list, czy też inny dokument Babińskiego, choć przechowywane są tam mapy przez niego sporządzone, m.in. „Plano topografico del Cerro de Pasco” oraz „Mapa del Peru, hechosegun los documentos del archivo de la Junta Central de Ingenieros”. Jedynym dzisiaj śladem, zapewne bardzo intensywnych, kontaktów Babińskiego z Raimondim są liczne cytowania. Raimondi wielokrotnie cytuje i wymienia nazwisko Babińskiego. Na stronach monografii „Minas de Oro del Peru” liczne są opisy dawnych i współczesnych kopalni złota, nadsyłane do ana-

lize okazy minerałów, informacje o możliwościach eksploatacji, ponownego uruchomienia dawnych kopalni, formacjach geologicznych zawierających złotonośne pokłady, możliwościach wydobywania srebra i miedzi, które były przesyłane aż z siedmiu peruwiańskich departamentów. Pochodzą one właśnie od Babińskiego (Daszkiewicz & Tarkowski, 2007b; por. Villacorta, 2003). Profesor Paulo (2010) w historycznym przeglądzie badań geologicznych w Ameryce Południowej także wspomina Babińskiego. W Gujanie, Chile i Brazylii prace geologiczne prowadził również jego syn Henryk Babiński (1855–1931). Żegnając Aleksandra Babińskiego, peruwiański dziennik tak podsumował jego działalność: „Najdokładniej zbadał i opisał w departamencie Cajamarca niezmiernie bogaty okręg mineralny Hualgayre; w departamencie Liberad i Chilete kopalnie węgla w Otuzio, w dep. Amazonas ziemie złotodajne Chuquibamba na brzegach rzeki Marañón ...”(Bratkowski, 1975; por.: P. Daszkiewicz & R. Tarkowski, 1997b). O działalności pozostałych polskich inżynierów w Peru dowiadujemy się z kilku innych opracowań: „Słownik Podróżników Polskich” Słabczyńskich (1992), opracowanie „Polacy w Ameryce Południowej” Paradowskiej (1977), publikacji Orłowskiego (1992) czy też Rudowskiej (1975). Znajdziemy w nich losy, m.in. W. Folkierskiego, T. Stryjeńskiego, X. Wakulskiego i W. Klugera.

Władysław Folkierski (1842–1904) – inżynier, matematyk, astronom, w 1874 r. przybył do Peru, gdzie został zaangażowany jako inżynier komunikacji i geograf (ryc. 8 i 10). Współpracował z Malinowskim, sprawował nadzór nad prywatną linią kolejową z Pisco do Ica, uczestniczył w odbudowie kolejnictwa w Peru, piastował stanowisko inspektora Kolei Północnych, a następnie dyrektora sieci Kolei Południowych. Prowadził prace geologiczne, uczestniczył w założeniu obserwatorium meteorologicznego w Arequipa, profesor zwyczajny mechaniki na Uniwersytecie św. Marka w Limie (doktor h.c. nauk matematycznych tej uczelni), był dziekanem Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego.

Tadeusz Stryjeński (1849–1943) – architekt, przebywał w Peru w latach 1874–1877, wykładał na Politechnice w Limie. Nie znajdując dla siebie możliwości pracy twórczej, w 1877 r. opuścił ten kraj.

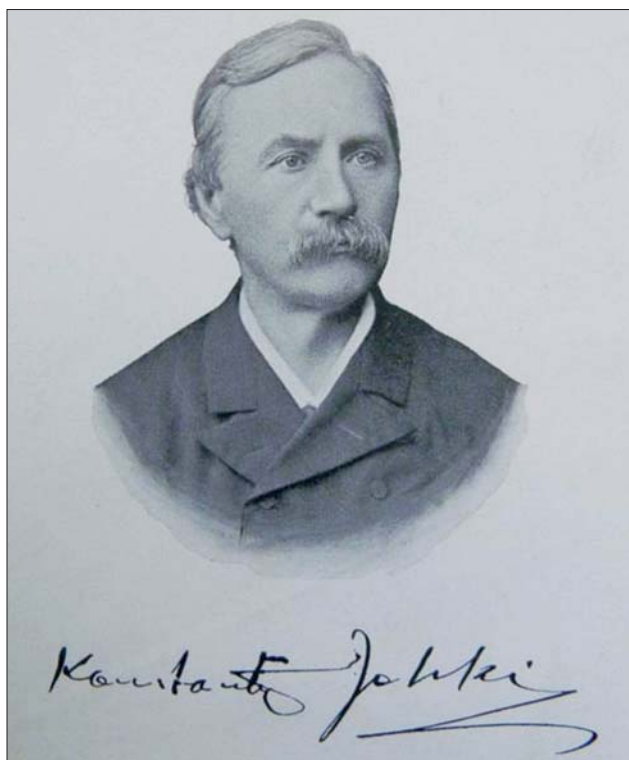
Xawery Wakulski (1843–1925) – inżynier, przybył do Peru w 1874 r., współpracował z Malinowskim przy budowie linii kolejowych, prowadził wykłady w Wyższej Szkole Technicznej w Limie (ryc. 8 i 11). Jako profesor objął tam Katedrę Budowy Dróg i Mostów oraz Wytrzymałości Materiałów. Zaprojektował most drewniany na rzece Rimac w Limie, który połączył dwie linie kolejowe biegnące wzdłuż rzeki. Pod koniec XIX w. wrócił do Polski.

Władysław Kluger (1849–1884) – inżynier w służbie rządowej Peru, przybył do tego kraju w 1874 r. Badacz kultur indiańskich, wykładowca w Szkole Budowy Dróg i Mostów w Limie, krótko był również rektorem tamtejszej politechniki (ryc. 8 i 12). W serii artykułów pt.: „Dzisiejsza Peruwia” (1881) na łamach „Wędrowca” oraz w „Listach z Peruwii” (1877) przybliżył ten kraj polskiemu czytelnikowi. Od 1875 r. opracowywał koncepcję unikalnego, jeśli chodzi o budownictwo wodne, zamierzenia – derywacji rzeki Maure wraz z jej dopływami ze wschodniego na zachodni stok Kordyliery, w celu nawodnienia doliny Tacna. Kluger przedstawił również plan drogi przez

Kordyliery, prowadzącej z Tacna do granic Boliwii, obecnie jest to główny szlak komunikacyjny łączący Peru z Boliwią.

Współpracownikami Antonio Raimondiego w Peru byli także polscy przyrodnicy: Konstanty Jelski, Jan Sztolcman, Jan Kalinowski oraz Władysław Taczanowski, na co wielokrotnie zwracano uwagę (por.: Daszkiewicz, 2005; Daszkiewicz & Tarkowski, 2007a,b; Villacorta, 2003, 2010; Mlikovsky, 2009; Tarkowski, 2011; Seiner Lizarraga, 2003; Wąsowska & Winiszewska-Ślipińska, 1996). Liczne okazy zoologiczne przesłane przez tych przyrodników z Peru są dzisiaj w zbiorach Muzeum i Instytutu Zoologii PAN w Warszawie.

Konstanty Jelski (1837–1896) jest niewątpliwie jednym z najbardziej zasłużonych, XIX-wiecznych badaczy przyrody Ameryki Południowej (ryc. 13). Po kilkuletnim pobycie w Gujanie Francuskiej (1864–1869) udał się do Peru (1869–1879) (Jelski, 1898; Tarkowski, 2011; Tarkowski & Goluchowska, 2013). Początkowo prowadził badania i gromadził kolekcje (faunistyczne, florystyczne, geologiczne) na potrzeby warszawskiego Gabinetu Zoologicznego. W 1873 r. został oficjalnym współpracownikiem Raimondiego, wykonując prace w różnych rejonach Peru. Korespondował z europejskimi przyrodnikami, wysyłał dublety okazów do instytucji przyrodniczych w różnych częściach świata. Działalność Jelskiego jest dzisiaj dobrze poznana dzięki odnalezieniu u Księża Misjonarzy w Krakowie jego bogatej korespondencji (Tarkowski, 2011). Ukazuje ona bardzo bliską, wręcz serdeczną więź Raimondiego z polskimi przyrodnikami – Jelskim, Sztolcmanem, Taczanowskim (Daszkiewicz i in., 2010; Taczanowski, 1964; Tarkowski, 2011). Vuilleumier (2003) podkreśla znaczący wkład Jelskiego w powstanie „Ornithologie du Pérou” (1884–1886) Taczanowskiego, jednej z najważniejszych dziewiętnastowiecznych monografii fauny neotropikalnej. Jelski był dla Taczanowskiego (1819–1890) głównym dostawcą okazów zwierząt oraz informacji na temat fauny południowoamerykańskiej. Odegrał on znaczącą rolę w tworzeniu europejskich zoologicznych kolekcji neotropikalnych i poznania przyrody tego kontynentu. W Peru Jelski odkrył i złowił okaz ssaka pakarana (*Dinomys branickii*), bardzo rzadko spotykanego gryzonia opisanego następnie przez K. Petersa z Berlina. Liczni specjaliści polscy i zagraniczni opracowywali kręgowce zebrane przez Jelskiego w Ameryce Południowej, głównie w Peru (Tarkowski, 2011). Dzisiaj kolekcje faunistyczne, botaniczne i geologiczne Jelskiego są rozproszone w licznych, głównie europejskich kolekcjach instytucjonalnych. W Instytucie Botaniki UJ w Krakowie znajduje się np. nieopracowany zbiór dendrologiczny oraz zielnik Jelskiego (Tarkowski, 2011). W pracach Raimondiego, jak choćby w „El Peru” (1874–1913), można znaleźć analizy chemiczne prób wody dostarczone z różnych części kraju właśnie przez Jelskiego. Korespondencja Jelskiego, Taczanowskiego i Sztolcmana z Raimondim jest przechowywana również w Muzeum Raimondiego w Limie oraz w zbiorach Instytutu Zoologii PAN w Warszawie. W Museo de Historia Natural „Javier Prado” w Limie były wystawiane okazy mineralogiczne i geologiczne z etykietkami noszącymi podpis Jelskiego. Z informacji z tego muzeum wynika, że niestety brak jest listy lub księgi inwentarzowej pozwalającej na wyodrębnienie okazów zebranych przez Jelskiego (Dasz-

Ryc. 13. Portret K. Jelskiego; zdjęcie pochodzi z ok. 1875 r. (Tarkowski, 2011)

kiewicz & Tarkowski, 2007b). Zbiór geologiczny Jelskiego, w tym okazy z Peru, znajdują się w Muzeum Instytutu Nauk Geologicznych PAN w Krakowie (Tarkowski & Daszkiewicz, 2008; Tarkowski, 2011). Czaszki Indian peruwiańskich zebrane przez Jelskiego można oglądać w Muzeum Zoologicznym – Centrum Edukacji Przyrodniczej UJ. W 2015 r. w Limeńskim Towarzystwie Geograficznym odsłonięto portret Konstantego Jelskiego (Gołuchowska Dunin-Borkowska, 2015).

Jan Sztolcman (1854–1928) – podróżnik i eksplorator, wielki entuzjasta ornitologii. Od 1875 r., przez 6 lat, badał faunę Peru, położył duże zasługi w eksploracji i zebraniu kolekcji zoologicznych w Peru i Ekwadorze (Brzęk, 2007; Domaniewski, 1929; Jaczewski, 1928, Słabczyński & Słabczyński, 1992; Tarkowski, 2011; ryc. 14). W 1875 r. przerwał studia i wyjechał do Peru. Tam zbierał okazy zoologiczne dla warszawskiego Gabinetu Zoologicznego (dzisiaj częściowo w zbiorach Muzeum i Instytutu Zoologii PAN). W tym czasie przebywał w Peru, w podobnym charakterze, Jelski (zatrudniony przez rząd peruwiański), z którego rad i pomocy początkowo korzystał Sztolcman. Eksploracja fauny peruwiańskiej obejmowała rejony Chimbote, Cutervo, Tambilo, Chota, Pacasmayo (wspólnie z Jelskim). Wobec decyzji powrotu K. Jelskiego do Europy, od połowy 1879 do 1881 r. dalsze prace prowadził samodzielnie, w górnym dorzeczu Amazonki, eksplorując dolinę Marañón (uważaną za górny bieg Amazonki) i Huallaga. W 1881 r. powrócił do Europy, żeby w kolejnym roku wspólnie z J. Siemiradzkiem wyjechać do Peru i Ekwadoru (Wójcik, 2000). Wojna uniemożliwiła Sztolcmanowi dłuższy pobyt w Peru, wyjechał zatem do Ekwadoru, gdzie zbierał faunę na zachodnim stoku Kordylierów. Powrócił stamtąd w 1884 r., przywożąc bogate zbiory, głównie ornitologiczne. Jest autorem książki „Peru – Wspomnienia

Ryc. 14. J. Sztolcman i J. Siemiradzki, Guayaquil – Ekwador 1883 r. Fot. ze zbiorów MiZ PAN Warszawa

z podróży” (Sztolcman, 1912). Dwutomowa pozycja, która liczy ok. 570 stron, jest niezwykle dokładnym i wnikliwym opisem społeczeństwa, zwyczajów, polityki, a nade wszystko przyrody Peru końca XIX w. Zawiera ona olbrzymią ilość szczegółów istotnych dla współczesnych biologów, socjologów i historyków oraz informacje na temat związków Polaków mieszkających w Peru, ale też Raimondiego. Książka stanowi ważny wkład Polski w poznanie tego kraju.

Jan Kalinowski (1855–1941) – polski zoolog, przybył do Peru w 1888 r. w celu badania ptaków oraz fauny w południowo-wschodniej części tego kraju. Sklasyfikował ptactwo i motyle dżungli peruwiańskiej oraz odkrył wiele nieznanych dotychczas gatunków. Ożeniony z Marią Villamonte, urodzoną w Cusco, pozostawił najliczniejszą rodzinę pochodzenia polskiego w Peru. Również i o nim mało dzisiaj wiadomo (Kochanek, 1979; Paradowska, 1977).

Władysław Taczanowski (1819–1890) – kustosz Gabinetu Zoologicznego w Warszawie, jest znany głównie z badań ptaków Ameryki Południowej i Syberii oraz publikacji o nich. Dzięki jego niesłychanemu talentowi organizacyjnemu i wysokim kwalifikacjom zawodowym, warszawski Gabinet Zoologiczny pod jego kierownictwem zmienił się z małej prowincjonalnej kolekcji w jeden z najbardziej dynamicznych ośrodków badań fauny neotropikalnej w Europie, na którego zbiorach pracowało wielu wybitnych przyrodników z kilkunastu krajów. Podstawą

badania Taczanowskiego nad ornitofauną Peru i Ekwadoru były zbiory, które nadsyłali do warszawskiego gabinetu, finansowani przez Konstantego Branickiego, polscy podróżnicy i odkrywcy: Jelski (z Gujany i Peru) oraz Sztolcman (z Peru i Ekwadoru). Taczanowski sam nigdy nie udał się do Peru, ale korespondował z Raimondim, wymieniał uwagi i spostrzeżenia, wypożyczał od niego okazy do badań zoologicznych, udzielał licznych wskazówek dotyczących prowadzenia przyrodniczej eksploracji Peru. Dzięki współpracy z Jelskim, Sztolcmanem oraz Raimondim mógł przygotować wydaną we Francji „Ornithologie du Pérou” (Taczanowski, 1884–1886), najobszerniejszą w XIX w. monografię zoologiczną fauny neotropikalnej.

Dotychczasowe prace spowodowały wydobyć na światło dzienne kilku cennych dla nauk przyrodniczych dokumentów związanych z badaniami prowadzonymi przez Polaków w XIX w. w Peru. Dotyczą one z polskich przyrodników i inżynierów, m.in.: Aleksandra Babińskiego, Konstantego Jelskiego, Jana Kalinowskiego, Jana Sztolcmana, Edwarda Habicha, Ernesta Malinowskiego i innych, którzy pracowali w tym kraju. Materiały te pozwalają stwierdzić, że o ile działalność polskich inżynierów w tym czasie w Peru jest dość dobrze znana, o tyle wkład Polaków w poznanie przyrody tego kraju (fauny i flory, geografii i geologii) jest znacznie większy niż dotychczas przypuszczano. Co więcej, nie został on ani należycie przebadany i doceniony w Polsce, ani też pokazany w Ameryce Południowej. Jest to tym bardziej istotne, że przyrodnicy tacy jak Jelski, Sztolcman czy Kalinowski dostarczyli z Ameryki Południowej do Europy tysiące, jeśli nie dziesiątki tysięcy okazów przyrodniczych, na podstawie których opisano wiele nowych gatunków oraz powstały liczne opracowania monograficzne.

Te wstępne wyniki badań nie wyczerpują problematyki, która godna jest szerszego opracowania, a dotyczy wkładu Polaków w badania przyrodnicze Peru oraz związków Antonio Raimondiego, autora monograficznego opracowania „El Peru”, z Polakami (przyrodnikami) przebywającymi w tym kraju. Wkład ten powinien zostać oceniony również przez pryzmat współpracy z polskimi inżynierami sprostawanymi do Peru przez Habicha, których udział w badaniach przyrodniczych Peru był dotychczas słabo podkreślony. Badania w interdyscyplinarnym zespole w celu: konsultacji publikacji Raimondiego, zasobów archiwalnych na terenie Ameryki Południowej (Peru, Chile oraz Ekwador), rękopiśmiennych zbiorów oraz kolekcji okazów przyrodniczych w Polsce, archiwów i zbiorów paryskich oraz zbiorów innych europejskich ośrodków przyrodniczych, powinny umożliwić pełniejsze pokazanie udziału Polaków w życiu naukowym i gospodarczym Peru, w okresie, gdy Polska nie istniała jako państwo, oraz ich wkładu do nauki światowej.

LITERATURA

- BRATKOWSKI S. 1975 – Inżynierowie Babińscy. Kwart. Hist. Nauki, 2: 295–311.
- BROGGI J. 1926 – Raimondi Géologo. Bol. Soc. Geogr. Lima, 43: 460–468.
- BRZEK G. 2007 – Historia zoologii w Polsce do drugiej wojny światowej. Aktualizacja i uzupełnienia. PAU, Rozpr. Wydz. Przyrodniczego, 2.
- DASZKIEWICZ P. 2005 – Quelques remarques sur l’Ornithologie du Pérou – la première monographie de la zoologie néotropical. Organon, 34: 73–96.
- DASZKIEWICZ P. & TARKOWSKI R. 2007a – Listy Edwarda Habicha (1835–1909) do Ignacego Domeyki (1802–1899) ze zbiorów Biblioteki Polskiej w Paryżu. Kwart. Hist. Nauki, 52/2: 203–212.
- DASZKIEWICZ P. & TARKOWSKI R. 2007b – Nowe dane dotyczące związków Antonio Raimondiego (1824–1890) z polskimi uczonymi i inżynierami oraz udziału Polaków w geologicznym opisie Peru. Czas. Geogr., 1–2: 121–130.
- DASZKIEWICZ P., TARKOWSKI R. & DE MASSARY J.CH. 2010 – Konstanty Jelski (1837–1896) i jego działalność w zakresie nauk przyrodniczych. Dokumenty z Archiwum K. Jelskiego – unikalne materiały dla historii nauk przyrodniczych Francuskiej Gujany. Pr. Komisji Hist. Nauki PAU, 10: 225–240.
- DEMBICZ A. & SMOLANA K. 1993 – La presencia polaca en América Latina. CECLA, Warszawa.
- DEUSTUA J. 1986 – La minería peruana y la iniciación de la república, 1820–1840. IEP, Instituto de estudios peruanos. Lima.
- DOMANIEWSKI J. 1929 – Jan Sztolcman 1854–1928. Pr. Państw. Muz. Zoo. Wiadomości z Muzeum: 23–48.
- GOŁUCHOWSKA DUNIN-BORKOWSKA K.M. 2015 – Peruwiańscy odkrywają zasługi Konstantego Jelskiego (1837–1896) dla przyrodniczego poznania Peru. Prz. Geol., 63 (9): 516–518.
- JACZEWSKI T. 1928 – Jan Sztolcman. Wspomnienie pośmiertne. Morze. Organ Ligi Rzecznej i Morskiej, 6: 22–23.
- KLUGER W. 1881 – Dzisiejsza Peruwia. Wędrowiec: 251, 254–258, 260, 261.
- KLUGER W. 1877 – Listy z Peruwii. Drukarnia „Czasu”, Kraków.
- JELSKI K. 1898 – Les histoires naturalistes populaires d’un séjour en Guyane française et en partie au Pérou (1865–1871). Choix. P. Daszkiewicz., J.-Ch. de Masary, R. Tarkowski (tłum.). Wyd. Nauk. Akad. Pedagog., Kraków 2007.
- KOCHANEK P.K. (red.) 1979 – Los Polacos en el Peru. Libro auspiciado por la Embajada de la Republica Popular de Polonia en el Perú. Editorial Salesiana Lima.
- KULA M. 1972 – Polska literatura dotycząca Ameryki Łacińskiej XIX i XX w. Dzieje najnowsze, 4 (2): 119–136.
- LOPEZ SORIA J.I. 1986 – Polak z peruwiańskiego pomnika Edward Habich. Przedmowa i komentarze Stefan Bratkowski i Bolesław Orłowski. Państw. Wyd. „Iskry”, Warszawa.
- LOPEZ SORIA J.I. 1999a – Eduardo J. De Habich. UNI-Lima.
- LOPEZ SORIA J. I. 1999b – Historia de la Universidad Nacional de Ingeniería. UNI-Lima.
- MLÍKOVSKÝ J. 2009 – Types of birds in the collections of the Museum and Institute of Zoology, Polish Academy of Sciences, Warszawa, Poland. Part 3: South American birds. Jour. Nat. Museum (Prague), Natural History Series, 178 (5): 17–180.
- ORŁOWSKI B. (red.) 1984 – Słownik polskich pionierów techniki. Wyd. Śląsk, Katowice.
- ORŁOWSKI B. 1992 – Osiągnięcia inżynierskie Wielkiej Emigracji. Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN, Warszawa.
- PARADOWSKA M. 1977 – Polacy w Ameryce Południowej. Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Wrocław.
- PARADOWSKA M. 1984 – Podróżnicy i emigranci: szkice z dziejów polskiego wychodźstwa w Ameryce Południowej. Interpress, Warszawa.
- PAULO A. 2010 – History of Polish geological studies in Latin America. The Nature and Culture of Latin America. Review of Polish Studies (Z. Mirek, A. Flakus, A. Krzanowski, A. Paulo, J. Wojtusiak, red.). Szafer Institute of Botany, Pol. Acad. Sci., Kraków: 13–46.
- RAIMONDI A. – El Peru. Imprenta del Estado et La Sociedad Geográfica de Lima. V volumes, Lima 1874–1913.
- RUDOWSKA M. 1975 – Polscy inżynierowie w Peru w drugiej połowie XIX w. Problemy Polonii Zagranicznej, 9: 145–188.
- RYN Z.J. (red.) 2002 – Ignacy Domeyko: obywatel świata. Wyd. UJ, Kraków.
- SEINER LIZARRAGA L. 2003 – Antonio Raimondi y sus vinculaciones con ciencia europea, 1851–1890. Bull. Inst. Fr. Études Andines, 32 (3): 517–537.
- ŚLABCZYŃSKI W. & ŚLABCZYŃSKI T. 1992 – Słownik Podróżników Polskich. Wiedza Powszechna, Warszawa.
- SZTOLCMAN J. 1912 – Peru. Wspomnienia z Podróży z mapą. Gebethner i Wolf, Warszawa: 1–2.
- TACZANOWSKI W. – Ornithologie du Pérou. Typographie Oberthur, Rennes 1884–1886.
- TACZANOWSKI W. 1964 – Listy do Antoniego Wagi, Konstantego Branickiego i Benedykta Dybowskiego. W opracowaniu K. Kowalskiej, A. Mroczkowskiej i B. Zielińskiej. Memorabilia Zoologica, 12: 317.
- TARKOWSKI R. 2011 – Konstanty Jelski (1837–1896). Przyrodnik i badacz Ameryki Południowej. Wyd. Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Pr. Monograf., 605.
- TARKOWSKI R. & DASZKIEWICZ P. 2008 – Działalność Konstantego Jelskiego (1837–1896) w zakresie geologii. Prz. Geol., 56 (5): 373–377.

TARKOWSKI R. & GOLUCHOWSKA K. 2013 – Konstantyn Jelski (1837–1896) naturalista e investigador de America Latina. Sociedad Geographica de Lima.

WAŚSOWSKA M. & WINISZEWSKA-ŚLIPIŃSKA G. 1996 – The history of the Collection of Neotropical Fauna in the Museum and Institute of Zoology PAS. Unit 1939. Bull. Mus. and Instit. Zoology PAS (Supplement to Annales Zoologici), 1: 29–34.

VILLACORTA L.F. 2003 – Antonio Raimondi contexto histórico de su labor geológica y minera. http://sisbib.unmsm.edu.pe/bibvirtualdata/libros/geologia/Oro_del_Peru/antonio.pdf#search=%22%22antonio%20raimondi%22%2Bcontexto%20historica%22

VILLACORTA L.F. 2010 – Antonio Raimondi. La naturaleza y la Nación. [W:] Flora perpetua. Arte y ciencia botánica de Antonio Raimondi. L.F. Villacorta Ostolaza Ed., 3: 64–101.

WÓJCIK Z. 2000 – Józef Siemiradzki. Przyrodnik i humanista, badacz Ameryki Południowej. Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, Wrocław–Warszawa.

VUILLEUMIER F. 2003 – Perspectives in Ornithology Neotropical Ornithology. Then and Now. The Auk., 120 (3): 577–590.

Praca wpłynęła do redakcji 29.07.2015 r.

Akceptowano do druku 6.08.2015 r.